

UTJECAJ RIJEKE KUPE NA LOKACIJU I URBANI RAZVOJ VOJNOG SISKA

INFLUENCE OF RIVER KUPA ON ESTABLISHING AND URBAN DEVELOPMENT OF MILITARY SISAK

Mirela Slukan Altić

Institut društvenih znanosti

»Ivo Pilar«

Marulićev trg 19

HR, 10000 Zagreb

Republika Hrvatska

mirela.altic@zg.t-com.hr

Primljeno / Recieved: 19. 2. 2009.

Prihvaćeno / Accepted: 12. 8. 2009.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

UDK/UDC 338.432 (497.5 Sisak)

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

Sažetak

Na temelju kartografskih i drugih arhivskih izvora autorica analizira utjecaj rijeke Kupe na nastanak i urbani razvoj Vojnog (Novog) Siska. Komparativnom analizom kartografskih izvora iz 1762., 1783., 1785., 1790. i 1860. godine prati pripremne radove na planskom osnutku Vojnog Siska te radove na njegovu podizanju prema unaprijed utvrđenom projektu. Iz navedenih izvora vidljiv je presudan utjecaj rijeke Kupe kako na makrolokaciju i mikrolokaciju samog naselja, tako i na njegovu urbanu strukturu te funkcionalna obilježja.

Ključne riječi: rijeka Kupa, Vojni (Novi) Sisak, urbana povijest, topografija grada

Key words: river Kupa, Military (New) Sisak, urban history, urban topography

Uvod

Svi gradovi na rijeci neraskidivo su vezani sa svojim vodotocima koji su sudbinski utjecali kako na njihov razvoj, tako i na svakodnevni život njihovih stanovnika. Rijeke su jedan od dominantnih čimbenika koji utječu na način i smjerove gradnje grada, urbanu morfologiju, funkcionalnu organizaciju te njegove ambijentalne osobine. U tom složenom odnosu grada i rijeke slučaj Vojnog (Novog) Siska posve je izuzetan. Nastao uz Kupu kao osovinu žitne trgovine, rijeka nije bila samo modifikator razvoja Vojnog Siska, nego i temeljni čimbenik njegove makrolokacije i mikrolokacije. Naime, Vojni Sisak je planski osnovani grad čija je makrolokacija određena važnošću Kupe kao plovnog puta, no točno mjesto i organizacija grada planski je određena, nimalo slučajno, u skladu s poplavnom linijom rijeke Kupe. Tako je granica poplave odredila granicu grada, a sama rijeka centralne funkcije budućeg naselja te njegovu specifičnu urbanu strukturu podređenu upravo iskorištavanju komparativnih prednosti rijeke Kupe.

Revalorizacija kupskog plovnog puta i otkup južnih kaptolskih posjeda kao temeljni čimbenici osnutka novoga grada

Sredina 18. stoljeća u Pokuplju je obilježena dvama dominantnim društveno-povijesnim procesima: revalorizacijom plovnog kupskog puta te daljnjom borbom bana i bečkih vojnih vlasti za upravu nad Banskom krajinom. Ta dva procesa ujedno su bili preduvjeti, ali i neposredni poticaji za osnutak budućega Vojnog Siska.

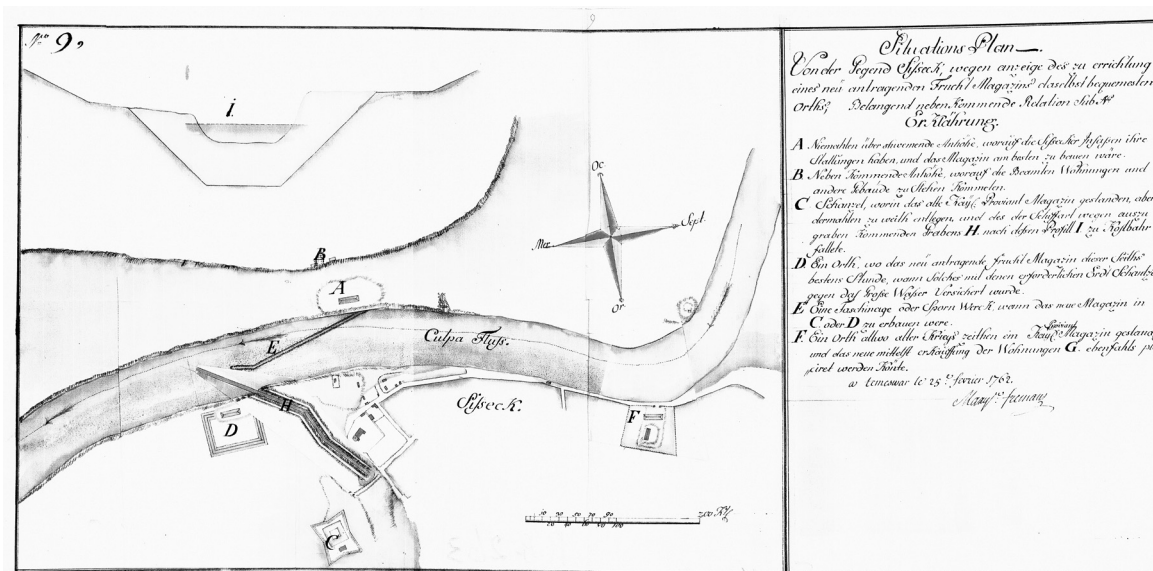
Oslobođenje Slavonije od osmanske vlasti 1699. te osobito stabilizacija osmansko-habsburške granice na rijeci Savi nakon 1739. godine omogućili su revitalizaciju starih prometnih riječnih putova, a primirje koje je trajalo sve do kraja 18. stoljeća omogućilo je potrebno ulaganje u gradnju prometne infrastrukture. Presudnu ulogu u revalorizaciji savsko-kupskog plovnog puta imao je Teodor Schley, satnik temišvarskog Banata i jedan od najgorljivijih pobornika trgovinske magistrale Sisak - Karlovac - Rijeka. U želji da dokaže bolju isplativost toga pravca, umjesto tada korištenog pravca preko Ljubljane, Schley je 1757. godine sagradio tri broda kojima je otplovio iz Nove Palanke, još uvijek neuređenim plovnim putem duž Save i Kupe do Karlovca. Nakon povratka s puta o svom je pothvatu poslao iscrpno izvješće Dvorskom komercijalnom direktoriju. U tom izvješću obrazlaže sve prednosti savsko-kupskog pravca te njegovu bolju isplativost u odnosu na dotad korišteni ljubljanski put. Zahvaljujući Schleyevim nastojanjima, Komercijalni direktorij prihvaća njegovu inicijativu reorganizacije prometa. Godine 1759. izrađen je elaborat o potrebnim zahvatima na riječnim tokovima Kupe i Save.¹ Već 1760. godine počinju radovi na uređenju plovnog puta na Kupi. Nakon što je donesena odluka o uklanjanju brojnih mlinova koji su priječili nesmetanu plovidbu, pristupilo se čišćenju i reguliranju korita te uređenju obale duž koje se grade kopitnice.² Tom je prilikom uređen i dio obale na mjestu budućega Vojnog Siska. Zatim je 1762. u Hrvatsku stigao inženjer Maksimilijan Fremaut kojemu su Dvorsko komercijalno vijeće i Temišvarska kompanija povjerali da vodi radove na gradnji žitnih magazina u Karlovcu, a zatim i u Sisku.

U svrhu izbora najpovoljnije lokacije magazina u Sisku, Maksimilijan Fremaut je već 1762. godine izradio projekt s nekoliko alternativnih lokacija.³ Zbog tog je pitanja došao u sukob sa zagrebačkim Kaptolom čiji se posjed na području Siska prostirao s obje strane rijeke Kupe. Naime, najpovoljnija lokacija za gradnju magazina prema Fremautovu se mišljenju nalazila na desnoj obali Kupe, na povišenoj plavini sigurnoj od visokih voda (označeno slovom A). Na toj su lokaciji Siščani već sagradili dvadesetak štala za svoje potrebe, objašnjava Fremaut u svojem planu, pa se ta lokacija potvrdila kao sigurna. Druga mogućnost bila je gradnja magazina s lijeve strane Kupe, malo dalje od obale, na još višem terenu, gdje je planirana gradnja drugih gospodarskih zgrada i stanova (označeno slovom B). Ban Nadasdy smatrao je,

¹ Komorski arhiv u Beču, fond Kommerz-Litorale, Abt. 161, 1752. - 1760.

² Jedan od najvećih zahvata na kupskom koritu bio je onaj kod Sredičkog gdje je zbog velikog podvodnog praga trebalo iskopati kanal.

³ Situations Plan von der Gegend Siseck, wegen anzeige des zu errichtung eines neu antragenden Frucht Magazins daselbst bequemesten Orths/ Maximilian Fremaut.-1:14 400.- Temeswar: 1762.- Rukopisni plan: u boji; 64 x 33 cm. Komorski arhiv (Hofkammerarchiv), Kartografska zbirka, sign. R b 263.

Sl. 1. Fremautovi prijedlozi za lokaciju žitnog magazina u Sisku iz 1762. godine

pak, da magazin valja sagraditi na lijevoj obali Kupe, na mjestu gdje već postoji stari magazin (označeno slovom C). Položaj koji je predlagao ban bio je prilično udaljen od obale te bi za pristup magazinu trebalo sagraditi poseban pristupni kanal (H) i pregradnu branu na rijeci (E), što bi dodatno poskupilo troškove i produljilo rok dovršenja radova. Kao četvrti, kompromisni prijedlog Fremaut predlaže i jednu lokaciju na lijevoj obali Kupe (označeno slovom D). Ta je lokacija imala prednost jer se nalazila u gradu, no njezin je najveći nedostatak bio položaj na često poplavljenom terenu tik uz Kupu. Postojala je i peta mogućnost: sagraditi novi magazin pokraj staroga ratnog magazina gdje se već nalazi jedan privatni žitni magazin, čija je lokacija, prema Fremautovu mišljenju, pogodna i za gradnju stanova (označeno slovom F). Usprkos protivljenju bana i Kaptola, visoki troškovi gradnje skladišta na lijevoj obali Kupe ipak su prevagnuli pa je žitni magazin konačno sagrađen prema Fremautovu prijedlogu na desnoj obali Kupe (lokacija A). No, nesuglasice koje su izbile oko pitanja lokacije žitnog magazina u Sisku usporile su gradnju pa će se taj magazin graditi tek 1765. godine, i to prema nacrtima Fremautova pomoćnika Johanna Beckera Römmera.⁴ Gradnja navedenog žitnog magazina, koji je na pet godina dan u koncesiju Temišvarskoj kompaniji i ubrzo je postao središte žive trgovačke prometne aktivnosti, upozorila je na pogodnost te lokacije za organizaciju značajnije naseljenosti. Tako je prvi put stvorena ideja o mogućem osnutku novog naselja, no za to je valjalo prethodno riješiti zamršene zemljišno-pravne odnose između zagrebačkog Kaptola i vojnokrajiških vlasti. Naime, uređenje žitne magistrale - na kojoj su upravo rijeka Kupa i cijela Banovina dobile ključnu ulogu u povezivanju Podunavlja s Jadranskim morem - te osobito gradnja velikog žitnog magazina na desnoj obali Kupe, koji je od samog početka bilježio iznimno visok prihod, dodatno su skrenuli pozornost vojnim vlastima na hitnost rješavanja statusa Banske krajine, osobito prostora uz sve prometniju Kupu. Napori na tom planu

⁴ Nacrti se čuvaju u Kartografskoj zbirci Komorskog arhiva u Beču, sign. R b 247.

počeli su već 1749./1750. godine kada je zaključeno da se Banska krajina organizacijski mora ujednačiti s ostalim dijelovima Krajine te ukinuti dotadašnje kapetanije i Krajinu organizirati u dvije pukovnije: Prvu bansku sa sjedištem u Glini te Drugu bansku isprva sa sjedištem u Kostajnici, a zatim u Petrinji. No, preduvjet za to bio je otkup feudalnog zemljišta koje se nalazilo na prostoru Krajine. Banska krajina pripadala je Kraljevini Hrvatskoj sve do 1769. godine. Tim je krajiškim područjem u civilnim poslovima upravljala Hrvatska, a u vojnim bečko Dvorsko ratno vijeće preko bana kao glavnog zapovjednika obiju regimenti. Takav je status Banske krajine ukinut 1769. godine kada je i taj dio Krajine teritorijalno izdvojen iz Kraljevine te stavljen pod nadležnost Dvorskog ratnog vijeća u Beču. Kao preduvjet dovršenja teritorijalizacije Banske krajine u sastavu vojnokrajiškog prostora, valjalo je konačno riješiti i pitanje otkupa feudalnih posjeda koji su se još uvijek nalazili na području Banske krajine.⁵ Napokon je 1783./1784. godine postignuta nagodba o otkupnoj sumi za feudalne posjede južno od Kupe, čime je cijeli prostor Banske krajine, uključujući i dijelove sisačkog posjeda južno od Kupe, došao pod vojnu upravu kao sastavni dio Vojne krajine.⁶ Time su osigurani i zemljišno-pravni uvjeti za osnutak novog naselja na desnoj obali Kupe, koje će se, sukladno ovoj teritorijalizaciji Banske krajine, razvijati pod vojnokrajiškom upravom.

Pripreme za gradnju Vojnog Siska

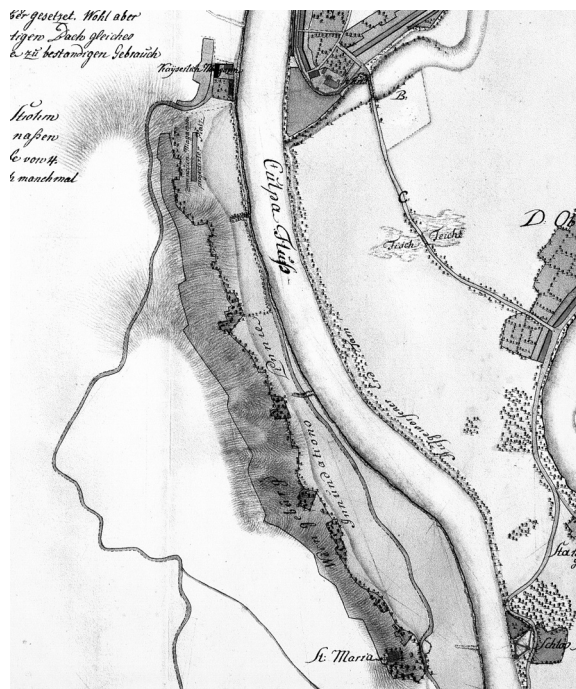
Vojni Sisak osnovan je planski, temeljem opsežnih mjerenja i priprema na terenu koja su prethodila gradnji samog naselja. Pritom je od samog početka bilo jasno da s obzirom na glavni razvojni čimbenik budućeg naselja, žitnu trgovinu rijekom Kupom, naselje valja koncentrirati uz samu rijeku, a njezine središnje objekte predstavljat će luka i njezin žitni magazin. No Kupa, samo djelomično regulirana, još se povremeno izlivala, ograničavajući valorizaciju svojih obala. Kako bi gradnja odgovarajućih protupoplavnih nasipa tražila znatna sredstva, odlučilo se naselje prilagoditi poplavnoj liniji rijeke. Sukladno tome, kao dio priprema terena za osnutak i gradnju naselja obavljena su opsežna hidrološka mjerenja. U sklopu navedenih pripremnih radova, 1783. godine izrađena je prva detaljna hidrografska karta sisačkog područja koja je imala za cilj na mjestu budućeg naselja što preciznije odrediti inundacijsku liniju, odnosno dosege poplava rijeke Kupe.⁷

Hidrološka karta sisačkog područja prikazuje teren Vojnog Siska uoči njegova osnutka. Na mjestu budućega grada još se nalazi samo Fremautov kompleks žitnog magazina koji se u skladu s njegovim projektom iz 1763. godine sastoji od dva zidana (crvena boja) i jednog drvenog objekta (označen crno). Nedaleko od toga kompleksa planirana je gradnja još jednog magazina (*zum neuen Magazin projectirter Platz*), a uzvodno od Fremautova magazina već je sagrađen još jedan, i to nasuprot Starog Siska. Na preostalim dijelovima budućeg Vojnog

⁵ Kaser, Karl (1997): *Slobodan seljak i vojnik*, knjiga II.: *Povojačeno društvo (1754. - 1881.)*. Zagreb, str. 31.

⁶ Pojedine eksproprijacije trajale su do samog kraja 18. stoljeća. O tome opširnije usp. Jurišić, Ivan (1995.): *Eksproprijacije (1784. - 1793.) i reeksproprijacije (1793. - 1795.) prekokupskih dobara*. *Historijski zbornik*, god. XLVIII, str. 255 - 259.

⁷ Plan von der Innundation bey Sziszek welche der Sau und Kulpa Fluss bey der Übertretung aus seinen Ufern veranlasset.- 1:7 2 00.- Petrinja: 1783.- Rukopisni plan: u boji; 70 x 51 cm. Kartografska zbirka Ratnog arhiva, Beč, sign. G.I.h.635.

SI. 2. Dio hidrografske karte sisačkog područja iz 1783., nastale kao dio priprema za plansku gradnju Vojnog Siska

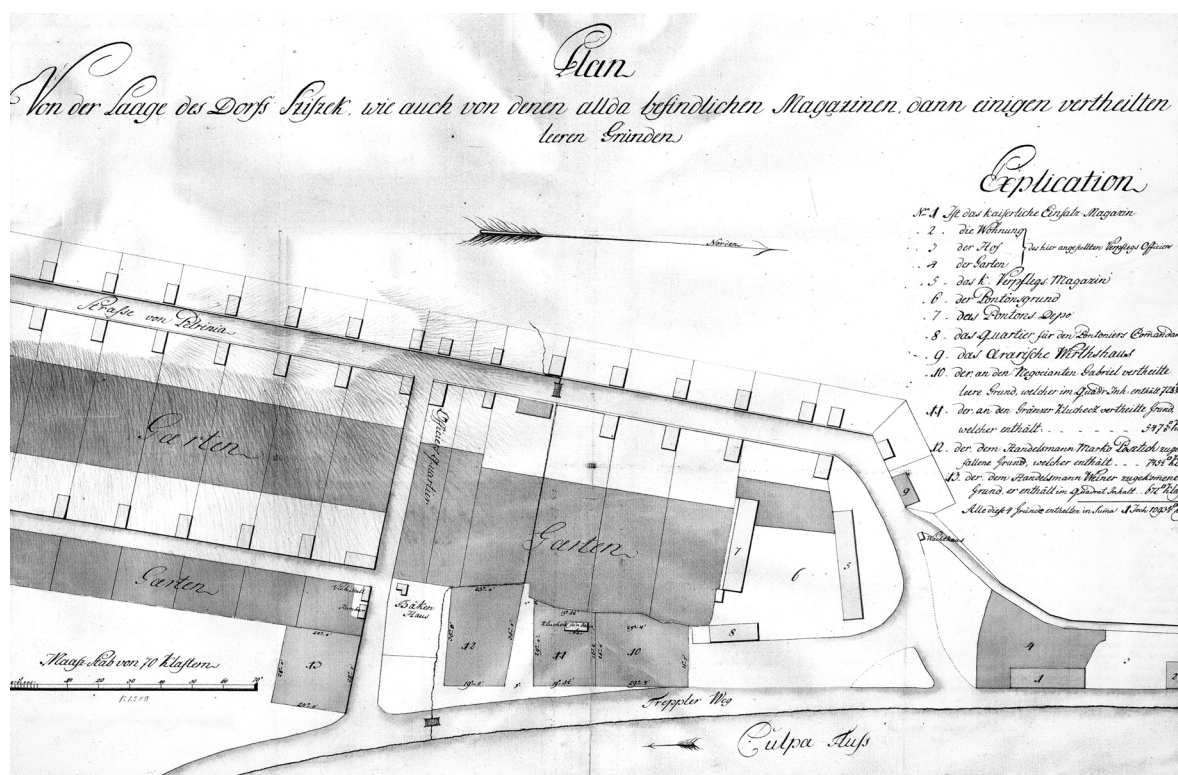
vodostaja, uvijek biti u funkciji. O poplavnim opsezima rijeke Kupe te problemima koje je to plavljenje prouzročilo u prometnom povezivanju lijeve i desne obale Kupe kod Siska doznajemo iz opširnog tumača karte. Naime, kako je cijela desna obala nizvodno od magazina bila često plavljena, topografski najpovoljniji prijelaz preko Kupe bio je na samom ušću jer je tamo desna obala najzaštićenija od poplava. No, ta lokacija zbog udaljenosti od magazina i lokacije budućeg naselja nije dolazila u obzir. Druga postojeća skela u visini samoga grada također je bila predaleko. Zato je kao konačno mjesto povezivanja Starog i budućeg Vojnog Siska i njegovih magazina određena lokacija nasuprot samih magazina, uz sam rub poplavne zone. Bila je to pomalo rizična, ali najkraća veza između grada i desne obale Kupe.

Osnutak Vojnog Siska na projektom planu nastalom oko 1785. godine

Gradnja Vojnog Siska provedena je planski na temelju projekta koji su oko 1785. godine izradile krajiške vlasti. Riječ je o vrlo detaljnom planu, izrađenom u mjerilu 1:080, koji prikazuje parcelaciju nekadašnjeg kaptolskog zemljišta s desne obale Kupe, koje se sada nalazilo u vlasništvu Vojne krajine.⁸ Gradnja je počela oko 1785. (svakako nakon 1783. godine). Naime, na hidrografskom planu sisačke okolice iz 1783. godine vidjeli smo da, osim žitnih magazina

Siska još se prostiru samo vinogradi (*Wein Gebürg*). Plava linija, koja pokazuje poplavni doseg Kupe s lijeve i desne obale, trebala je poslužiti za određivanje mikrolokacije naselja, tj. građevne linije prvog reda kuća budućeg naselja. Poplavna zona desne obale Kupe kreće nizvodno od žitnog magazina odakle se širi i, prateći obalu Kupe, ide sve do njezina ušća u rijeku Savu. Izdignuta terasa rijeke Kupe s desne obale, koja se nedaleko od obale razmjerno strmo izdiže, uvjetovala je gradnju Vojnog Siska upravo duž padina spomenute terase koja je svojom ocjeditošću osiguravala dobar razvoj naselja. Poplavna linija nije presudno utjecala samo na mikrolokaciju naselja, nego i na mogućnost prometnog povezivanja sa Starim Siskom koji se s lijeve strane Kupe razvijao pod jurisdikcijom zagrebačkog Kaptola. U tu svrhu trebalo je sagraditi sigurnu skelu koja će, bez obzira na fluktuacije kupskog

⁸ Plan von der Laage des Dorfs Szizek, wie auch von denen allda befindlichen Magazinen, dann einigen vertheilten leeren Grundten .-1:1 080.- [S.l.: ca 1780].- Rukopisni plan: u boji; 60 x 45 cm. Kartografska zbirka Ratnog arhiva u Beču, sign. G.I.h.637.

Sl. 3. Projektni plan nastao oko 1785. godine, temeljem kojega je planski sagrađen Vojni Sisak

na desnoj obali Kupe, još nije počela gradnja Vojnog Siska. Kako je te iste godine (1783.) otkupljen kaptolski zemljišni posjed s desne obale Kupe, gradnja je vjerojatno počela vrlo brzo, pri čemu je spomenuto hidrografsko snimanje terena 1783. godine služilo kao temeljna smjernica budućoj valorizaciji toga prostora. Iako dosad nije pronađen pisani dokument o osnivanju Vojnog Siska, s velikom sigurnošću možemo ustvrditi da je gradnja počela oko 1785. godine. U prilog toj činjenici govori i podatak da se u spisima banske Generalkomande još 1784. Vojni Sisak spominje samo kao zemljište, a ne kao naseljeno mjesto,⁹ što znači da je gradnja počela nedugo nakon toga.

U projektnom planu budućeg naselja možemo vidjeti da se poplavna granica rijeke Kupe u potpunosti poklapa s donjim (južnim) rubom naselja. Naime, kako bi se izbjeglo plavljenje kuća, najjužnija ulica naselja pomaknuta je od obale točno onoliko koliko je bilo potrebno da izmakne doseg poplava. Imajući u vidu razvojnu snagu lokacije magazina, ali i poplavni opseg rijeke Kupe, Vojni Sisak projektiran je južno od magazina na povišenoj i ocjeditoj padini kupske terase. Autor plana posebno je brojevima označio objekte i površine posebnih namjena, pri čemu numerirani objekti označavaju već postojeće kuće, a oni bez brojeva tek planirane:

- kraljevski magazin (*Kaiserliche Einsatz Magazin*);
- stan opskrbnih časnika (*die Wohnung des hier angestellten Verpflegs Officiers*);

⁹ HDA, fond Ujedinjena bansko-varaždinsko-karlovačka generalkomanda, knj. br. 114 - Banska generalkomanda, 2. banska pukovnija, spisi za 1784. godinu.

- dvorište (gospodarstvo) opskrbnih časnika (*der Hof des hier angestellten Verpflegs Officiers*);
- vrt opskrbnih časnika (*der Garten des hier angestellten Verpflegs Officiers*);
- opskrbni magazin (*das K. Verpflegs Magazin*);
- prostor (dvorište) za čamce (*der Pontonsgrund*);
- spremište za čamce (*des Pontons Depo*);
- stan upravitelja čamca (*das Quartier für den Pontoniers Commandante*);
- zemaljska gostionica (*das aerarische Wirthaus*);
- prazno zemljište Gabriela s površinom do 728 klaftera (*der an den Negocianten Gabriel vertheilte leere Grund, welche in Quadr. enthält 728 Klaftern*);
- zemljište krajišnika Kluchecza, površine 547 klaftera (*der an der Gränzer Kluchecz vertheilte Grund welcher enthält 547 Klaftern*);
- zemljište trgovca Marka Poszticha, površine 745 klaftera (*der dem Handelsmann Marko Posztich zugefallene Grund welcher enthält 745 Klaftern*);
- zemljište trgovca Weinera, površine 672 klaftera (*der dem Handelsmann Weiner zugekommene Grund er erhält in Quadrat Inbalt 672 Klaftern*).

Spomenuta četiri zemljišta iznose jedno jutro i 1093 klaftera (*alle diese 4 Gründe enthalten in Summa 1 Joch 1093 Klaftern*).

Cijelo otkupljeno zemljište budućeg naselja isparcelirano je na građevinske čestice podjednakih površina, smještenih duž dviju ulica. Trasa glavne ulice bila je određena trasom starog puta za Petrinju, iz kojeg je nastala današnja Ulica Josipa Jurja Strossmayera. Ona je iz smjera Banovine vodila prema središnjoj točki naselja - Žitnom trgu ispred kojega se nalazila luka te skela prema Starom Sisku. Uz samu Kupu formiran je obalni put koji još dugo neće poprimiti funkciju ulice jer se nalazio u dosegu poplava te je svojim povišenim položajem korišten isključivo kao vodozaštitna zona (označen je kao *Treppler Weg*). Tek nakon utvrđivanja obale i regulacije Kupe u 19. stoljeću ovdje će se razviti Kupska ulica, danas poznata kao Ladarska ulica. Između glavne ulice i obalnog puta osnovana je još jedna ulica, buduća Rožmarinska ulica, današnja Ulica Stanka Vraza, koja je predstavljala najjužniju liniju gradnje Vojnog Siska. Kao spojnica Petrinjske ceste s obalom, osim Žitne ulice, formirana je i jedna poprečna ulica koja će nakon gradnje škole dobiti ime Školska ulica (danas Ulica Ivana Mažuranića). Na uglu te ulice, dakle u središnjem dijelu naselja, planirana je gradnja kuće za časnike (*Officiers Quartier*). Takav izbor lokacije časničkog stana omogućavao je dobru kontrolu cijelog Vojnog Siska, o čemu se kod gradnje svih krajiških naselja osobito vodilo računa. Tako je Vojni Sisak dobio koliko-toliko pravilnu mrežu ulica s planski parceliranim gradilištima budućih vojnih i stambenih objekata, lociranih na sigurnoj udaljenosti od poplavne linije rijeke Kupe.

Svi planirani objekti su drvene stambene kuće s okućnicama i vrtom u zaleđu, dakle formirane kao seosko domaćinstvo s individualnom poljoprivrednom proizvodnjom. Niti jedan objekt, izuzev stražarnice, nema izrazito vojnu namjenu. Kuće su položene bočno, što je također karakteristično za agrarna naselja u kojima je kuća tradicionalno okrenuta prema dvorištu koje je bilo središte gospodarskog života obitelji. Osim stambenih objekata, planirana

je gradnja još nekoliko magazina te pekara. Od svih kuća, samo su četiri bile zidane: jedna stambena, stan i skladište opskrbnih časnika te stražarnica.

Već po strukturi Vojnog Siska jasno je da nije riječ o klasičnom vojnokrajiškom gradu. To se podjednako odnosi na njegovu morfološku strukturu kao i na njegove funkcionalne osobine, obje snažno određene tokom i funkcijom rijeke Kupe. Iako su čestice planski parcelirane, a raspored kuća izrazito pravilan, u strukturi Vojnog Siska nema pravilno formiranog središnjeg trga s centralnim vojnim institucijama i crkvom kao mjestom okupljanja i prezentacije snage vojnog poretka, koji je karakterističan za sve planski građene vojnokrajiške gradove.¹⁰ S vremenom će tu funkciju okupljanja donekle preuzeti Žitni trg, no on fizionomijom i centralnim funkcijama nikada neće postati točka koncentracije njegovih reprezentativnih institucija, nego samo trgovačkih funkcija Vojnog Siska. Tako su pojedini objekti javne i vojne uprave razmješteni disperzno, dok je Žitni trg, zadržavši svoj nepravilni tlocrt, okupljao samo objekte trgovačke funkcije. Iako građen tijekom posljednjeg austro-turskog rata, Vojni je Sisak od samih početaka bio više trgovački, a manje vojni grad. To potvrđuje i karakter planiranih objekata (vojnih objekata među njima gotovo i nema), kao i njihov vlasnički status (osim skladišta, kuće časnika i stražarnice, svi su odreda bili u privatnom vlasništvu). Nadalje, Vojni Sisak još dugo nije postao sjedište kompanije, nego je u upravno-teritorijalnom vojnom ustroju potpadao pod kompaniju sa sjedištem u Petrinji gdje se nalazilo i sjedište II. banske pukovnije.¹¹ Sagrađen na rubnom području Vojne krajine, Vojni Sisak kao jedna od najjisturenijih točaka prema banskoj Hrvatskoj imao je značajnu ulogu kao prometni i trgovački posrednik između civilnog i vojnog dijela Hrvatske, koji je osiguravao opskrbu vojnokrajiškog zaleđa, dok će njegove vojne funkcije znatnije ojačati tek nakon ukidanja Vojne krajine.

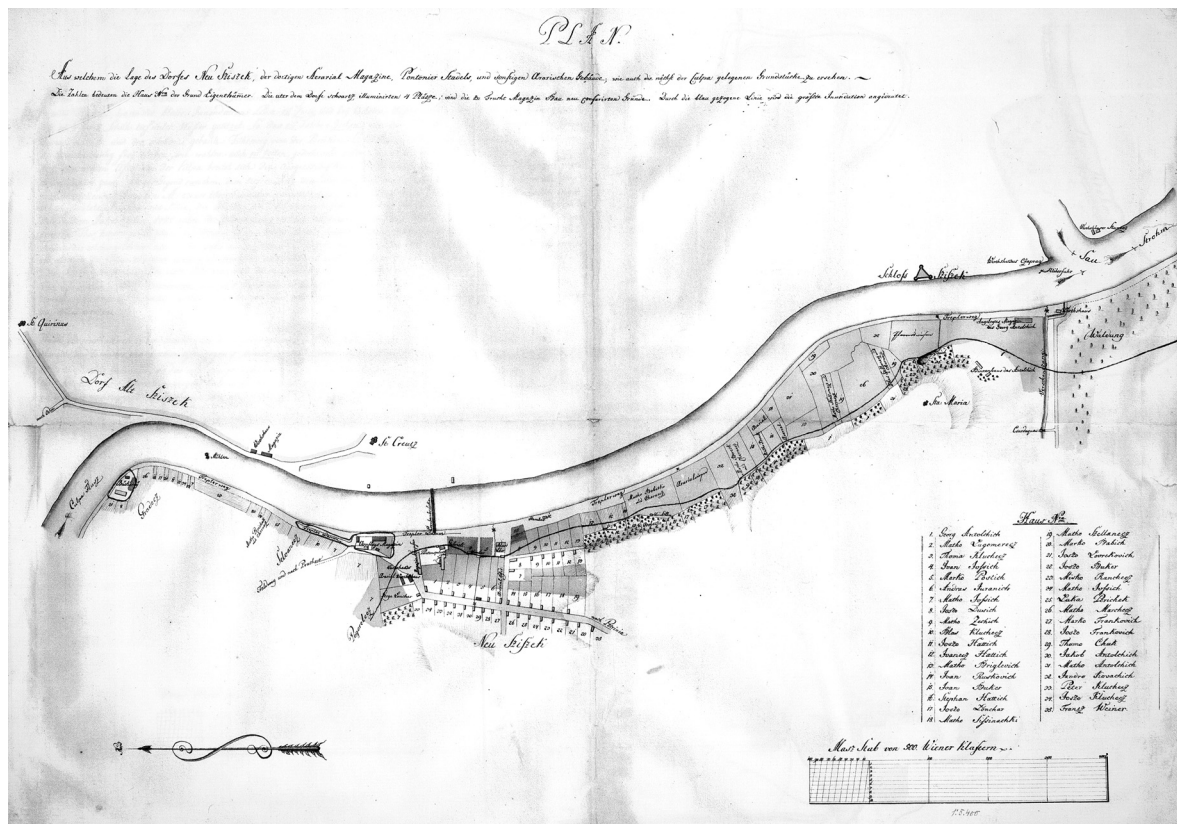
Realizacija planirane gradnje i prvi stanovnici na planu nastalom oko 1790. godine

Nakon što je donesen projektni plan Vojnog Siska, naselje na desnoj obali Kupe počelo se ubrzano graditi. Istodobno s planskom parcelacijom zemljišnih posjeda i gradnjom stambenih kuća izvršena je podjela posjeda. Naime, tako parcelirani posjedi dodjeljivani su krajišnicima u posjed. Ti su krajišnici ujedno bili i prvi stanovnici novoosnovanoga Vojnog Siska. O tome govori rukopisni plan Vojnog Siska, nastao oko 1790. godine u mjerilu 1:5040.¹² On nam prikazuje ne samo izgrađenost naselja, odnosno stupanj realizacije gradnje planirane

¹⁰ Središnji trg vojnokrajiškoga grada najčešće je četverokutnog tlocrta s obveznim drvoredom. U njegovu prstenu neizostavno se grade zgrade najvažnijih vojnih ureda, kao što su komanda mjesta, vojni sud, vojarna, apoteka, vojna škola i sl. S jedne strane trga obvezno se nalazi katolička, a s druge strane pravoslavna crkva. U arhitekturi središnjeg trga, osim navedenih objekata, obično nalazimo i stanove vojnih časnika. Tipičan primjer opisane funkcionalne i morfološke fizionomije vojnokrajiškoga grada sa središnjim trgom predstavlja Bjelovar.

¹¹ Vojni Sisak postaje sjedište Sisačke kompanije tek 1860. godine.

¹² Plan aus welchen die Lage des Dorfes Neu-Sziszek, der dortigen Aerial-Magazine, Pontonier-Stadels und sonstigen Aerial Gebäude, wie auch die nächst der Culpa gelegenen Grundstücke zu ersehen.- 1:5 040.- [S.l., ca 1790.]. - Rukopisni plan: u boji; 70 x 50 cm. Kartografska zbirka Ratnog arhiva u Beču, sign. G.I.h. 638.

Sl. 4. Vojni Sisak i njegovi prvi stanovnici na planu nastalom oko 1790. godine

projektom iz 1785. godine, nego i zemljišno-vlasničke odnose na području tog novog krajiškog naselja.

U spomenutom kartografskom izvoru možemo vidjeti da su svi objekti planirani projektnim planom u međuvremenu realizirani. Do početka 90-ih godina sagrađeni su svi stambeni i vojni objekti osnovani sredinom 80-ih godina 18. stoljeća. Uz kupsku obalu u skladu s planom s južne strane Žitnog trga sagrađen je novi zidani opskrbni magazin (*Verpflegs Magazin*), kao i stražarnica na početku Žitnog trga (*Wachthaus*). Iako položen rubno, Žitni je trg od samih početaka bio žarišna točna i okupljalište novog naselja. To potvrđuje i činjenica da je upravo na tom trgu već tada sagrađena i erarska gostionica (*Ararial Wirthhaus*), namijenjena sve brojnijim trgovcima i putnicima. U svrhu zaštite naselja, možemo vidjeti da je duž desne kupske obale već tada podignut nasip koji je trebao koliko-toliko štiti novoosnovano naselje od visokih voda rijeke Kupke. Ipak, kupske su vode i dalje bile snažan ograničavajući čimbenik gradnje naselja, što potvrđuje i ponovno ucrtana linija poplavnog opsega Kupke ispod koje nije sagrađen niti jedan objekt. Tako je kupska obala Vojnog Siska i dalje korištena isključivo kao poljoprivredna površina te kao mjesto pristajanja i pretovara robe, a gospodarski i stambeni objekti podizani su na malo povišenijem terenu podalje od obale.

U skladu s projektnim planom u međuvremenu je sagrađeno ukupno 35 stambenih kuća položenih duž tri sisačke ulice: Petrinjske (danas Josipa Jurja Strossmayera), Rožmarinske (Ulica Stanka Vraza) i buduće Školske ulice (Ulica Ivana Mažuranića). Numeracija kuća kretala

je od Žitnog trga duž Petrinjske ceste u smjeru juga, da bi se nastavljala Rožmarinskom, a zatim se vraća na južni dio Petrinjske ceste. Takva prostorno nelogična numeracija kućnih čestica može se povezati s činjenicom da brojevi čestica ustvari predstavljaju i popisne brojeve kuća koji su načelno slijedili redoslijed njihove gradnje. Da se radi o kućnim, a ne o standardnim katastarskim brojevima čestica potvrđuje podatak da su isti kućni brojevi ispisani i na svim zemljišnim česticama istog posjednika. Ako je primijenjen taj princip numeracije kuća, to znači da se naselje Vojnog Siska gradilo od Žitnog trga prema jugu, prvo duž istočne strane sjevernog dijela Petrinjske ceste, zatim duž Rožmarinske, a tek onda duž zapadne strane Petrinjske ceste koja je sagrađena posljednja, pa sukladno tome i njezine kuće nose kasnije kućne brojeve. Zahvaljujući ovom kartografskom izvoru koji, osim slike naselja, donosi i popis zemljišnih posjednika, doznajemo i imena prvih stanovnika Vojnog Siska. Krajem 18. stoljeća tu su živjeli (imena navodimo doslovno): Georg Antolichich (kućni broj 1), Matho Lugomerecz (kućni broj 2), Thoma Kluchecz (3), Ivan Ivsich (4), Marko Postich (5), Andras Juranich (6), Matho Ivssich (7), Joszo Dusich (8), Matho Zechich (9), Blas Kluchecz (10), Joszo Hattich (11), Ivanecz Hattich (12), Matho Briglevich (13), Ivan Ruskovich (14), Ivan Buker (15), Stephan Hattich (16), Joszo Lonchar (17), Matho Šišinachki (18), Matho Sellanecz (19), Marko Babich (20), Joszo Lovrekovich (21), Joszo Buker (22), Misko Ranchecz (23), Matho Ivsich (24), Luka Perichek (25), Matho Marchecz (26), Marko Frankovich (27), Joszo Frankovich (28), Thomo Chuk (29), Jakob Antolchich (30), Matho Antolchich (31), Jandro Kovachich (32), Peter Kluchecz (33), Joszo Kluchecz (34) i Franz Weiner (35).

S obzirom na to da su zemljišne čestice također označene kućnim brojevima njihovih posjednika, dobivamo uvid i u strukturu zemljišnih posjeda. Možemo vidjeti da je gotovo svaki posjednik, osim kućom i vrtom, u zaleđu kuće na području novoosnovanog naselja raspolagao barem jednom oranicom, livadom, a polovica njih imala je i vinograd. Livade su bile smještene duž kupske obale nizvodno od magazina, a oranice uglavnom uzvodno od magazina, dakle izvan poplavnog opsega Kupe. Vinogradi su, dakako, bili smješteni duž padina kupske terase. Zanimljivo je da se duž desne kupske obale, usprkos povremenim plavljenjima, počinju graditi pojedinačna privatna drvena spremišta i magazini. Tako je Georg Antolchich sagrađio prostrani magazin nasuprot sisačkog kaštela, a Thoma Kluchecz i Ivanecz Hattich na užem su području naselja uz obalu sagrađili omanje drvene žitnice. Pekarnica koja je 1783. godine označena u budućoj Školskoj ulici (danas Ulica Ivana Mažuranića), sada se nalazi u prostoru nekadašnjih magazina uzvodno od Vojnog Siska.

Na ovom planu vidimo i svojevrsno rješenje pitanja koje je regulirano hidrotehničkim planom Siska iz 1783. godine, a koji se, među ostalim, bavio pitanjem lokacije skele koja će povezivati Stari i Vojni Sisak. Nakon brojnih rasprava skela je postavljena tako da najkraćim putem povezuje Stari Sisak s Fremautovim kompleksom magazina u Vojnom Sisku (*Corabenbrücke*). Ta je skela samo potvrdila već otprije uspostavljenu funkcionalnu vezu između vojnog i civilnog dijela Siska. Naime, kako Vojni Sisak u svojim počecima nije imao značajniju infrastrukturu (primjerice, školu i trgovine), on je nužno od samih početaka morao biti upućen na obližnji Stari Sisak. Tako je oživotvorena ideja o osnutku novog naselja na desnoj obali Kupe koje je, zajedno sa Starim Siskom, zahvaljujući Kupi i razvoju riječne plovidbe do kraja 18. stoljeća preraslo u važno središte žitne trgovine.

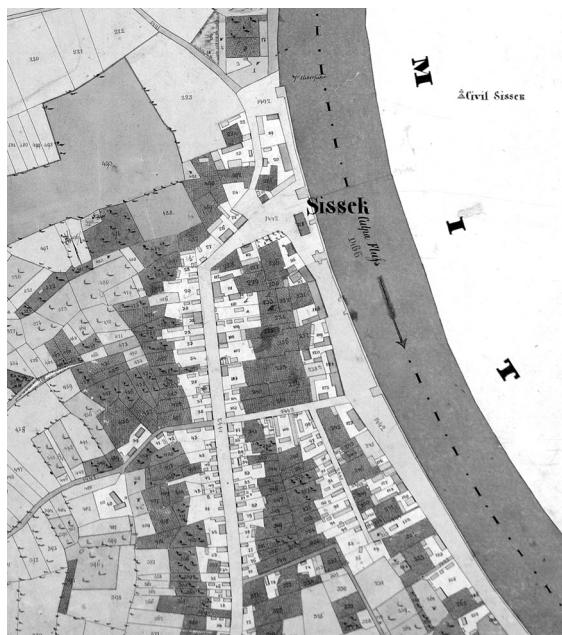
Konačno na obalama svoje rijeke

Hidrotehnički radovi što ih je 60-ih godina obavio Fremaut omogućili su velika poboljšanja plovnosti Kupe, čime su stvoreni elementarni preduvjeti za osnutak Vojnog Siska. Usprkos činjenici da je upravo Kupa bila osnovni razvojni čimbenik Vojnog Siska, ona je za njegov urbanistički razvoj predstavljala i značajnu prepreku, držeći naselje koje živi od rijeke podalje od njezina toka.

Zbog intenzivnog prometa kupskom obalom početkom 19. stoljeća konačno počinju opsežniji radovi na uređenju desne obale, što će sredinom 19. stoljeća dovesti i do uređenja kupske obale u Vojnom Sisku. O tome svjedoči katastarski plan iz 1860. godine na kojem prvi put vidimo uređenu današnju Lađarsku ulicu uz koju se sada nižu kuće uglednih trgovaca i obrtnika.¹³ Naime, nešto prije 1860. godine pukovnik Emanuel

(Manojlo) Maravić dao je urediti desnu kupsku obalu te sagraditi prilazne stepenice od obale do žitnih skladišta.¹⁴ Upravo zahvaljujući uređenju obale, već 1862. na tome je mjestu sagrađen i prvi most koji je povezo Stari i Vojni Sisak, potaknuvši još bolje povezivanje ta dva dijela sisačkog naselja. Nadalje, nakon gotovo stotinu godina borbe s poplavama uređenje obale Vojnog Siska omogućilo je »spuštanje« grada do rijeke te formiranje današnje Lađarske ulice koja, uz Žitni trg, ubrzo postaje novo središte Vojnog Siska.

Tako je Vojni Sisak, koji svoj nastanak i razvoj duguje Kupi, konačno i u svom urbanističkom razvoju srastao s obalama svoje rijeke. Građani Vojnog Siska u znak zahvalnosti 1863. godine na Žitnom trgu podigli su spomenik pukovniku Maraviću, koji je prilikom gradnje novog mosta premješten iza vojnog skladišta gdje pomalo zaboravljen i danas čeka svoju obnovu.¹⁵

Sl. 5. Vojni Sisak napokon na obalama rijeke Kupe na katastarskom planu iz 1860. godine

¹³ Compagnie Station Sisseck in Banal Grenz Regiments Bezirke 1860/ izmjerio geometar Nikola Milojević, poručnik.-1: 2880.- [Sisseck], 1860.- Rukopisni plan u 14 listova: u boji; 67 x 57 cm. HDA, Fond Državne geodetske uprave.

¹⁴ Spomenik Maraviću podignut je 1863., no uređenje obale moralo je uslijediti najkasnije 1860. godine jer je na katastarskom planu nastalom 1860. obala već utvrđena i uređena.

¹⁵ Usp. Rukopisna ostavština Fabijana Kovača, Gradski muzej Sisak, str. 131.

Summary

All towns, built near rivers, are inseparable from their water streams, which-in turn- are destined to affect the cities and towns by rivers, influencing not only their growth and development, but their populations' everyday lives.

Rivers are one of the dominant key factors in any town's development, direction its growth is headed for, its buildings, planning and zoning, urban morphology, organizational functionality and ambiance and towns' scenery.

These, otherwise complex, interrelations that towns weave with their rivers, have particularly proven the case in a study case of the town Vojni (Novi) Sisak. The town was formed by Kupa river and focused on mercantile wheat trade, where the river itself was not only a modifying factor in growth of Vojni Sisak, but also the key factor of the town's macro and micro location. Namely, Vojni Sisak was planned and formed on purpose, due to its macro location and proximity of Kupa river, the important inland waterway; yet, the exact location and the town zoning was planned, not coinciding, but rather determined by flooding zone of Kupa river. This is how the flooding line determined the town limits, just as the river itself determined the purpose and key role of the future settlement, and its specific urban structure, subject to benefits for the comparative advantages Kupa river had.

Ekonomaska i ekohistorija
Economic- and Ecohistory

Časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša

Journal for Economic History and Environmental History

Volumen V. / Broj 5
Zagreb - Samobor 2009.
ISSN 1845-5867
UDK 33 + 9 + 504.3

Nakladnici / Publishers:

Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju
Society for Croatian Economic History and Environmental History
Ivana Lučića 3, HR - 10000 Zagreb
tel.: +385/1/61-20-148, fax: +385/1/61-56-879

Izdavačka kuća Meridijani
p.p. 132, 10430 Samobor
tel.: 01/33-62-367, faks: 01/33-60-321
e-mail: meridijani@meridijani.com
www.meridijani.com

Sunakladnici / Co-publishers:

Sekcija za gospodarsku povijest Hrvatskog nacionalnog odbora za povijesne znanosti Zagreb
(moderator: Hrvoje Petrić)

Međunarodni istraživački projekti: »Triplex Confinium - Hrvatska višegraničja u euromediterranskom kontekstu« (voditelj prof. dr. sc. Drago Roksandić) i Triplex Confinium - »Hrvatska riječna višegraničja« (voditeljica: doc. dr. Nataša Štefanec) Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Urednici / Editors-in-chief:

Hrvoje Petrić, Drago Roksandić

Uredništvo / Editorial Staff:

Dragutin Feletar, Željko Holjevac, Mira Kolar-Dimitrijević, Dubravka Mlinarić, Nenad Moačanin, Hrvoje Petrić, Drago Roksandić, Mirela Slukan Altić, Ivica Šute

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Board:

Drago Roksandić - predsjednik (Zagreb, Hrvatska), Daniel Barić (Le Havre-Pariz, Francuska), Slaven Bertoša (Pula, Hrvatska), Zrinka Blažević (Zagreb, Hrvatska), Tatjana Buklijaš (Cambridge, UK), Boris Golec (Ljubljana, Slovenija), Hrvoje Gračanin (Zagreb, Hrvatska), Andrej Hozjan (Maribor, Slovenija), Halil İnalçik (Ankara, Turska), Egidio Ivetic (Padova, Italija), Silvije Jerčinović (Križevci, Hrvatska), Karl Kaser (Graz, Austrija), Isao Koshimura (Tokio, Japan), Marino Manin (Zagreb, Hrvatska), Christof Mauch (München, Njemačka), Kristina Milković (Zagreb, Hrvatska), Ivan Mirnik (Zagreb, Hrvatska), Mirjana Morosini Dominick (Washington D.C., SAD), Géza Pálffy (Budimpešta, Mađarska), Daniel Patafta (Zagreb, Hrvatska), Lajos Rácz (Szeged, Mađarska), Gordan Ravančić (Zagreb, Hrvatska), Marko Šarić (Zagreb, Hrvatska), Mladen Tomorad (Zagreb, Hrvatska), Jaroslav Vencalek (Ostrava, Češka), Milan Vrbanus (Slavonski Brod, Hrvatska), Zlata Živaković Kerže (Osijek, Hrvatska)

Grafički urednik / Graphic design:

Alojz Zaborac

Prijelom / Layout:

Meridijani, Hrvoje Herceg

Lektura / Language editing:

Aleksandra Slama i Dražena Santini

Za nakladnike / Journal directors:

Petra Somek, Hrvoje Petrić

ISSN:

1845-5867

Tisak / Print by:

Bogadigrafika, Koprivnica 2009.

Adresa uredništva / Mailing adress:

Hrvoje Petrić (urednik)
Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet
Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb
e-mail: h.petric@inet.hr

Tiskano uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa RH i Koprivničko-križevačke županije
